

A PROSKYNETARION MINT ETNIKAI IDENTITÁST ŐRZŐ DEVÓCIÓS TÁRGY

Magyarország területén – jelenlegi ismereteink szerint – hét Szentföldet ábrázoló vászonkép, ún. proskynetarion található¹ (1. kép). Készítési idejük a 18. század-19. század eleje.² Ezek a tárgyak a Magyar Királyság területére betelepült ortodox hitű etnikai kisebbségek, főképpen macedovlachok révén kerültek az országba. A macedovlachok³ a török hódítók nyomában, a 16. században jelentek meg a Királyi Magyarországon. Nagyobb számban a 18. században, legjelentősebb városuk, Moszchopolisz 1788-ban történt lerombolását követően jöttek. Átmenő, tranzitkereskedelemmel foglalkoztak, balkáni áruikat (keleti édességeket, drága kelméket, bőroket stb.) a Habsburg Birodalomban adták el, ahonnan iparcikkeket vittek (karavánokkal vagy vízi úton) a Balkánra.⁴ Marhakereskedéssel és boltbéli árusítással, később bankügyletekkel is foglalkoztak. Igen nagy gazdagságra tettek szert, mert áruikat nagy vámkedvezményrel hozhatták a Birodalomba. A 18. század 70-es éveitől települnek le véglegesen a Magyar Királyságban. Templomokat II. József császár 1781-ben kiadott Türelmi rendeletét követően emelhettek⁵.

A diaszpórában élő macedovlachok az egy tömbben élő hittestvéreikhez hasonlóan

* Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet.

1 Öt darabot őriz a Szentendrei Szerb Ortodox Gyűjtemény. A legkorábbi (173,00 x 88,30 cm) a Požarevačka-templomból került ki, Mihail Mosztosz munkája 1748-ból. A győri templomból kikerült darab (84,70 x 129,00 cm) mestere Georgiosz, készítési éve 1767. Feltehetően valamelyik szentendrei templomból származik az a hasonló korú darab (133,00 x 84,50 cm), amelyik igen szép tájképi környezetben mutatja a jeleneteket. A dunapenteleli templomból való proskynetarion (117,50 x 88,50 cm) naív megfogalmazású, sematikus jellegű, a 18. század végén készülhetett. Az ötödik darab új szerzemény. A jászberényi Jász Múzeumban található tárgy (89,20 x 54,50 cm) feltehetően a vásárlás évében, 1796-ban készült. A budapesti magán gyűjteményben fellelhető tárgyat mutatja az 1. kép.

2 Mindegyik tárgyat görög felirattal látták el.

3 A vlachok a Balkán őslakóinak (trákoknak, illíreknek) és a római hódítóknek a keveredéséből származó népcsoport leszármazottai. Magukat arománoknak nevezik, a görögök koutzovlachoknak vagy ellinovlachoknak (Vacalopoulos 1937, 387), a szerbek cincároknak, a románok pedig macedorománoknak hívják őket (Winnifrieth 1987, 1). Magyarországon a korabeli dokumentumokban magukat macedovlachoknak mondják, utalván etnikai hovatartozásukra, egyszersmind a térségre is, ahonnan származnak (Nagy 2012, 28). A korabeli köznyelv (és a későbbi magyarországi történeti irodalom egy része is) görögöknek nevezi őket, mert a balkáni kereskedelem általánosan elfogadott nyelvét, a görögöt használták. A macedovlachok a görög nyelvet második anyanyelvüknek tekintették, nemcsak nyelvükben, de kultúrájukban is hellenizálódtak.

4 Eckhart 1918, 356–391; Papp 1989, 261–289.

5 Magyar 1901.

életükben legalább egy alkalommal ellátogattak a Szentföldre. A keresztény zarándoklatok alapjául az a bibliai gondolat szolgált, hogy Isten népe úton van az égi haza felé⁶. A szentföldi zarándoklatok az V-VI. századi fénykort követően a perzsa, az arab, majd a török hódítás után visszaestek⁷, az ortodox világból érkező zarándokok száma azonban a 18. században egyenesen megnövekedett⁸. A Közép-Európába került ortodoxok is megtartották ezt az óhazai szokást, erről tanúskodik a híres Bécsben élő macedovlach rézmetsző, Hrisztoforosz Zefar útikönyve, melyet szentföldi útját követően 1749-ben jelentetett meg⁹.

A Szentföldre irányuló több hónapos szárazföldi és vízi utazás – az óriási távolság, a rossz útviszonyok miatt – rendkívüli fizikai megterhelést jelentett a résztvevőkre, az iszlám közege történéő átjutás pedig külön veszélyeket rejtett magában.

A zarándok a Szentföldre érve – emlékezetében fölidézve a bibliai történeteket – végigjárta a szent események helyszíneit. Ezeken a helyeken kapcsolatba került a Jézus által megérintett dolgokkal. Jézus lába nyomát követve, a Megváltó életének hajdani eseményei valósággá váltak a számára. A szent helyeken a zarándokok az isteni jelenvalóságot még elevebben érzékelték¹⁰. Ennek megtapasztalása volt a zarándoklat egyik célja.

Másrészt, azt tartották, hogy a szent helyeken mondott imádságnak különleges ereje van, az istenség ezeken a helyeken különleges kegyelmet ad, a zarándok ott könnyebben elnyerheti ezt az ajándékot.¹¹ A szentföldi utasok imáikban kérést (bajban, betegségben), köszönetet (az elnyert segítségért) fogalmaztak meg, vagy bűneikért vezekeltek¹². A hetekig tartó eseménysorozat a zarándok számára valódi lelki megtisztulást, föltöltődést eredményezett. Nem véletlen, hogy a középkorban a Szentföldről pálmaággal a kezükben hazatérő, hitükben megerősödött zarándokokat „pálmások”-nak nevezték. A pálmaág az antikvitástól kezdve győzelemre utaló szimbólum¹³, keresztényi értelmezésben a halál felett aratott győzelemre, az örökkévalóságra vonatkoztatható¹⁴. János a Jelenések könyvében leírja, hogy a megváltott üdvözültek a Paradicsomban a „királyi szék előtt és a Bárány előtt” (Jel, 7,9) pálmaággal a kezükben állnak. Kifejezi a pálmaág tehát a fizikai megpróbáltatások legyőzését és a hitbéli megerősödés eredményeképpen az üdvözülésbe újólag vetett mélységes hitet.

A zarándokok útjukról nemcsak pálmaágot, hanem különféle emléktárgyakat is vittek magukkal: köveket, földet, szent vízzel telt flakát, a szent helyek lámpásainak olaját

6 Zsidókhöz írt levélre utal Gyürki 2005, 5.

7 Bálint – Barna 1994, 18.

8 Immerzel 1999; 53.

9 A görög változatról: Deluga 1997, 277-285.

10 Szent Cirille hivatkozva: Gyürki 2005, 8.

11 Gyürki 2005, 4.

12 Bálint – Barna 1994, 19.

13 Már az antikvitásban Plutarchosnál is. In Cooper 1987, 125.

14 A pálmaág szimbolikájáról részletesen: Nagy 2005, 359–368.

stb. Ezekkel a saját hazájukban is elérhetővé és megtapasztalhatóvá kívánták tenni Jeruzsálem szentségét.¹⁵ A relikviák között föllelhető volt olyan, a Jordánból kifogott halfej is, melyre Jézus megkeresztelkedésének a jelenetét festették.¹⁶ Ez az emlék kétszeresen is kötődik a helyhez: úgy magának a tárgynak, mint az ábrázolásnak az okán.¹⁷ Ilyen kettős kötődésűek azok a vászonképek, amelyeket a 18-19. századtól kezdődően az ortodox hitű zarándokok szent emléktárgyként egyre inkább magukkal vittek. Az olajjal vagy temperával vászonra festett nagy méretű képek¹⁸ készítésére valóságos „iparág” fejlődött ki Jeruzsálemben. Nagyon sok ilyen képre volt ugyanis szükség, hiszen nemcsak az egyéni zarándokok, hanem az egyes ortodox egyházakból érkező hivatalos delegációk is ezekre tartottak igényt¹⁹.

A képes útikönyvhöz hasonló – a későbbi szakirodalomban proskynetarionnak nevezett – festmények távoli előképei a középkori római zarándokok számára készített veduták, épületeket ábrázoló várostérképek. Ilyen tárgy például a VI. századból való, a jordániai Madabából származó mozaikkép, mely többek között Jeruzsálem utcáit, épületeit és városfalát idézi föl.²⁰ A proskynetarionok közvetlen előzményeinek tekinthetők azok az illusztrált útikönyvek, amelyeket a XVII-XVIII. századtól főképpen orosz és görög zarándokok számára nyomtattak, mint a fentebb említett Hrisztoforosz Zefar könyve. Az 1749-ben megjelent görög kiadáshoz mellékelt 68 illusztráció palesztinai templomokat, Mária és Jézus életéből vett jeleneteket és a keresztény kultusszal kapcsolatos helyeket, továbbá a Szent Sír-bazilika térképét is tartalmazza²¹

A nagy méretű proskynetarion számos kicsiny kompozíciót tartalmaz. Ezek épületeket, bibliai jeleneteket, a Szentföldön elterjedt legendákat, ikonábrázolásokat, a zarándokok részvételével lezajló eseményeket ábrázolnak, valamint feliratokat mutatnak. Miután a zarándoklatok főképpen a húsvéti időszakban zajlottak, az ábrázolások középpontjában is a Jézus szenvedéstörténetére és feltámadására utaló jelenetek állnak. A középpontban Jeruzsálem falai (2. kép), a Kálváriához vezető lépcsők, az Anasztázisz-bazilika stb. láthatók. A topografikus elemek mellett a hagiografikus jelenetek, mint Jézus megkeresztelkedése (3. kép), Jézus a Getsemáné kertben, Keresztvitel (7. kép) stb. is a jézusi történet helyszíneire utalnak. Előfordult, hogy a festő egy kompozíción belül

15 Gyürki 2005, 9.

16 Közli: Immerzel 2005, 5. kép

17 Nagy 2007, 425.

18 A magyarországi proskynetarionok legnagyobb méretű darabja az itt közölt, mérete: 106,50 x 182,50 cm.

19 Immerzel 1999, 53.

20 Közli: Immerzel 1999, pl. 3. A térkép a Konsztantinosz korától kezdődően kialakult szent geográfiát tükrözi. Nemcsak a bibliai helyeket jelöli, hanem azokat az újabb épületeket is, amelyek révén a kereszténység saját szent helyévé formálta Palesztinát. „Jeruzsálem szent városa” a térkép közepén, vagyis a keresztény világ szívében található. A Szent Sír felfedezése előtt a keresztények nem foglalkoztak a földi várossal, figyelmüket inkább az égi Jeruzsálem felé fordították. A IV. században a kettő összeolvadt és Jeruzsálem a keresztények szent városává vált. In Gyürki 2005, 12.

21 Deluga 1997, 277-285.

használt topografikus és hagiografikus motívumokat, például az Anasztázisz bazilika és Jézus feltámadása együtt: a kupola alatt a mandorla által övezett, lebegő Krisztussal (4. kép), vagy Bethánia és Lázár feltámasztása: ábrázolva vannak Bethánia háza és a sírjában álló gyolcsba tekert Lázár egyaránt.

A képeken leggyakrabban föllelhető lokális legenda az életfa történetét meséli el, mely szerint az Ádám sírjához ültetett, Lóth által gondozott hármastörzsű fa egyik ágából ácsolták Jézus keresztyét (5. kép)²². A legenda, mely Palesztinában 1231-től terjedt el,²³ a fentebb említett topografikus és hagiografikus jelenetekkel együtt szintén a zarándoklat helyszínére utal.

A kompozíciók egy része ikonábrázolásokat mutat.

A jelenetek között olyanok is föllelhetők, amelyek a zarándokok részvételét reprezentálják a zarándoklatban, a szent helyeken. Ilyen például a ΙΑΦΦΑC felirattal ellátott, tengeren úszó, vitorlás hajót ábrázoló képecske, a kikötőre utalva, ahová a tengeren jövő utazók megérkeztek (6. kép). A képek némelyikén megjelennek maguk a zarándokok is, kezükben égő gyertyával abban a jelenetben például, amelyben az ortodox pátriárka Húsvét szombatján szétosztja a szent tüzet. A zarándok szentföldi jelenlétére utal a tárgyakon elhelyezett felirat is.

A zarándokok a különböző műhelyekben válogathattak a megvásárolni kívánt képek között, melyeket nagy számban árultak. A képekre egy állandó feliratot is ráírtak. Amikor azonban a zarándok megvásárolta a tárgyat, kiegészítették a feliratot úgy, hogy a szövegbe beleírták a nevét, például egy 1796-os proskynetáronba a jászberényi Hadzsi Demeterét.²⁴ Ily módon a felirat: XATZH Δ/IMITPI/O/Σ/ ΠΡΟΣΚΥΝΙΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΟΥ Κ/ΑΙ/ ΖΟωΔΟΧΟΥ ΤΑΦΟΥ 1796. (Hadzsi Demeter²⁵, a legszentebb életadó sír zarándoka 1796). A névvel vált a tárgy személyre szabott szentföldi relikviává.

A zarándoklat végeztével az utazó összehajtogatva, vagy feltekerve – az ide úthoz hasonló viszontagságos visszaúton – hazavitte a képet. Otthon igen nagy becsben tartotta. 2004 nyarán volt alkalmam megtekinteni a Koszovó keresztény enklávéjában fekvő Velika Hodzsa nevű falucskában a Hadzsi-Spasić család házának legreprezentatívabb szobáját. Ezt a helyiséget „Jeruzsálemi szoba”-nak nevezték, nevezik ma is. A szoba fő helyén üvegezett fali szekrényben egyéb szentföldi relikviák (mint szent olaj, kereszt)

22 A ciklus négy jelenete, a képeken olvasható feliratok szerint: *Lóth az életfát öntözi* (az élet vizével egy hosszú nyakú korsóból), *És issza az ördög a vizet Lóthtól* (A Lóth mellett álló ördög kiissza a fa öntözésére szánt vizet), *És jött Salamon és kivágta a fát* (A királyi díszben trónoló Salamon rámutat a háromágú fának arra az ágára, melyet a szolga levág, hogy a király fölhasználhassa templomának az építéséhez), *A keresztnek* (Két szolga vállán viszi azt az elnyújtott fatáblát, melyet Krisztus keresztyének szánnak). In Nagy 2006, 42-43.

23 Babraj 1994, 86-89.

24 A tárgy a jászberényi Jász Múzeum őrzi, leltári száma: 55.40. Részletes leírása: Nagy 2006, 39-55.

25 A jászágimacedovlach kereskedő 1796-ban zarándokoltela Szentföldre, ahonnan a proskynetáronnal együtt egy melkita triptychont is magával hozott, melyet a proskynetáronnal együtt a jászberényi Jász Múzeum őriz. Hadzsi Demeter életéről lásd: Nagy 2006, 39-55.

között őrzik a 18. századi ős proskynetáriumját.²⁶ A tárgy megbecsülése, féltő óvása minden bizonnyal általános volt a szentföldi zarándokok otthonában.

A szentföldi utasok a proskynetáriumokat nemcsak gondosan őrizték, hanem devóciós tárgyként „használták” is ezeket. A devóciós tárgy – találó megfogalmazás szerint –: ájtatos művészkedés. Magának a latin devóció szónak a jelentésében benne értődik az áhitat, ájtatosság, tisztelet, felajánlás, áldozat. A devóciós tárgy a magánáhitat objektuma (annak a számára, aki készítette és használja a darabot. De a tárgy megalkotásakor a létrehozója is felajánlást tesz, áldozatot mutat be áhitata tárgyának, vagyis az ő tevékenysége is buzgóság²⁷).

Mit kell érteni a szókapcsolat második tagján, a „művészkedés”-en? A devóciós tárgy nem művészi produktum. Ez a tárgy szerény rokona a „nagy művészeti” alkotásoknak: a magas művészet ismeretében, azt alázattal követve naiv buzgósággal készítették.²⁸ A tárgy a nép ízléséhez igazodva, egyéni igényeket elégített ki. Szerény darab ugyan, de a célja nagyívű: evilági gyökerű, de az örökkévalót ígéri. Naiv, bensőséges, intim alkotás. Ilyen mű a szentföldi proskynetárium is, egyszerű kézműves termék, melyet alig képzett festők kézműves műhelyekben készítettek.

Hogyan is „működött” a proskynetárium – melynek jelentése: imádnivaló, az imádat tárgya – devóciós tárgyként a szentföldi ortodox zarándok otthonában?

1. A zarándok egy szent ünnepen, például Jézus jeruzsálemi bevonulásának a napján elővette a szentföldi képet. A topografikus és a hagiografikus jelentek által felidéződnek benne a szent helyek. De nemcsak a szent helyek elevenednek meg a számára, hanem felidéződik a saját részvétele is a zarándoklatban, például a Jaffa kikötőjében ábrázolt hajó vagy a saját neve által, ami a szent helyen került rá a tárgyra.
2. Mindezek által a hívő a jézusi történetet ezúttal a saját otthonában éli meg, oly módon, hogy látja a szent hely képét, benne saját magát, amint ott a Szent Földön átéli a jézusi eseményt. A kép segítségével otthonában a saját – helyszínen megélt – devócióját is újra átéli.

Miben különbözik a proskynetárium devóciója más devóciós tárgyak imádatától? A devóciós tárgyak nemes áhitatot váltanak ki a hívőből. A proskynetárium birtokosa nem egyszerűen áhitatot, imádatot táplál a képen föltűnő szent esemény iránt. A proskynetárium imádatában benne van a saját maga által már – nem is akármilyen helyen, hanem a szent esemény helyszínén – megélt devóció is. Ez az otthonában kifejtett áhitat tehát több lépcsőből álló, nagyon erős érzés. Személyesebb is, mint a templomi, ugyanis különleges buzgóságot mutat. (A templomba a megszokás, esetleg a közösség ereje is elviszi a hívőt, az otthoni ájtatosság azonban önkéntes, valóban szívből-lélekből jövő.) A proskynetárium imádata tehát jóval bonyolultabb, mélyebb érzés mint más

26 Nagy 2007, 430.

27 Devóció 1987. Mojzer Miklós előszava 9.

28 Devóció 1987, 10.

devóciós tárgyaké, hiszen a biblikus múlt, a zarándoklat ideje és az otthoni jelen kapcsolódtak össze a devóció pillanataiban.

A devóciós tárgyak (utioltárok, amulettek, ereklyetartók) többsége rendszerint Jézus Krisztust, Szűz Máriát, egy szentet, vagy egyetlen bibliai eseményt ábrázol, nem mutatja a liturgikus év minden történést. A sok kicsiny képecskét tartalmazó proskynetárium segítségével azonban a teljes liturgikus évet, a teljes krisztusi történetet megélheti a zarándok. Ezáltal a proskynetárium teljesebb élmény nyújt, mint a devóciós tárgyak többsége.

Bibliai tér és idő, az ezt megelő zarándoklati tér és idő, valamint otthoni tér és idő manifesztálódnak a Jeruzsálemet ábrázoló proskynetáriumban. Ezt mi sem bizonyít jobban, mint a proskynetárium szerb elnevezése, azaz „Јерусалим”. Vagyis a tárgy a gazdája számára egyet jelentett Jeruzsálemmel²⁹. Első olvasatban természetesen a földi Jeruzsálemmel, a zarándoklat helyével és idejével, de nemcsak ezzel. A kép a devóció során megélt bibliai események által előrevetített jövővel, a mennyei Jeruzsálemmel is azonos. A Jeruzsálemet reprezentáló tárgy devóciója egybekapcsolta a múltat és a jelent, előrevetítve a vágyott jövőt. Vagyis itt, földi életében perspekívát mutatott a hívő számára.

A szentföldi zarándoklat az ortodox hívők körében nem számított szokatlan eseménynek. A Magyar Királyságban élő ortodox hitű macedovlachok és görögök azonban nem a szülőhazájukból indultak a messzi zarándoklatra, mert nem a szülőhazájukban, hanem attól messzi északra, diaszpórában, etnikai és vallási kisebbségben, többségi nyugati keresztény magyar környezetben éltek.

Minden diaszpóra-lét kulcskérdése a beolvadás, vagy a nemzeti önmegettartás. A nemzeti önmegettartás a fennmaradás záloga. Mint Horváth Endre a magyarországi „görögökről” írott munkájában kifejti: ennek eszközeül az anyanyelv és az ősi vallás megettartása szolgálhat.³⁰ A magyarországi ortodoxok számára a jeruzsálemi zarándoklat tehát – még inkább, mint az óhazában egy tömbben élő hittestvéreik számára – ortodox hitük megerősítését jelentette, ami ez esetben túlmutat a valláson, mert az őseik hitében való megerősödés hozzásegítette őket az idegenben a nemzeti önazonosságuk megettartásához is. Történt mindez egy számukra rendkívül nehéz időszakban, az 1774-es Húségesküt³¹ követő években. Miután a macedovlach-görög kereskedők a Birodalomban megszerzett vagyonukat hazavitték az óhazában élő családjukhoz, a további tőkekiáramlást megakadályozandóan az uralkodó, Mária Terézia elrendelte, hogy vagy fölesküsznek a császárra, vagy visszatelepülnek a balkáni óhazába. A macedovlachok

²⁹ Vagy magával a zarándoklattal. A szentföldi utazás emlékére a zarándokok fölvevették a Hadzsi előnevet. Ezt a nevet eredetileg azok a muzulmán zarándokok kapták, akik az iszlám szent helyeire ellátogattak. A szó jelentése: szent ember, törvények fölött álló. Az ortodox zarándokok feltehetően az iszlám közeg hatására vették föl a nevet a török fennhatóságú területen történő könnyebb közlekedés érdekében (Nagy 2007, 429). A Hadzsi (Хаджия) a bolgár nyelvben magát a tárgyat, a proskynetáriumot jelöli (Москова 2001, 18-26.).

³⁰ Horváth 1940, 13-15.

³¹ A Helytartó Tanács 1774. VIII. 8-iki 3523. sz. rendelete. Füves 1966, 96.

egy része visszatelepült az óhazába. A hűségesküt rendszerint a magyar házastárssal rendelkező kereskedők tették le. Ők az eskü letételével elveszítették korábbi vámkedvezményeiket, vagyis nem volt már kedvező rendszeresen az óhazába utazni és az onnan hozott áruval kereskedni. Megszakadtak a korábbi élénk kapcsolatok az óhazával, ami nemcsak megélhetésüket, hanem nemzeti önazonosságuk tápláló forrását is jelentette. Megindult az erőteljes asszimilációjuk. (A magyar házastárs szintén a magyar közegbe történő beolvadásukat ösztönözte.)

A jeruzsálemi zarándoklat ebben a helyzetben tehát – ősi hitük megerősítése által –, etnikai önazonosságuk megtartásához is hozzájárult, az idegenben ortodox macedovlachként való fennmaradásukhoz. Ez a gondolat nagyon erősen manifesztálódott a Jeruzsálemet ábrázoló proskynetáronban.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a Magyarországon föllehető proskynetáronokat etnikai és vallási kisebbségben élő ortodox hitű macedovlachok hozták magukkal Jeruzsálemből a 18. században. Ezeket a tárgyakat a Magyar Királyságba visszatérve devóciós tárgyként használták. A proskynetáronokon ábrázolt bibliai helyszínek, bibliai események, szentföldi legendák, maguknak a zarándokoknak, a nevüknek a megjelenései által bibliai, az ezt megelőző zarándoklati és az ezeket újraélő otthoni devóciós tér-idő viszonyok reprezentálódnak a Jeruzsálemet ábrázoló tárgyban, mely ugyan a földit ábrázolja, de a vágyott mennyei Jeruzsálemet szimbolizálja.

A Jeruzsálemet megjelenítő tárgy a magyarországi ortodox hitű zarándokok számára a hitükben való megerősödést segítette elő, és kisebbségi sorban élvén a hitbéli megerősödés, az etnikai önmegtartás, a kisebbségként való fennmaradás zálogaként is szolgált.

IRODALOM

Babraj 1994 = K. BABRAJ, Melchitishes proskynetaron von 19. Jh. Aus der koptischen Kirche des Erzengels Gabriel in der An-Naqlun (Oase Fayum). In *Materialy Archeologicne*, t. XXVII z. 2. kiadás. Warszawa 1994, 86–89.

Bálint–Barna 1994 = BÁLINT S.–BARNA G., *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest 1994.

Cooper 1987 = J. C. COOPER, *An illustrated encyclopedia of traditional symbols*. London 1987.

Deluga 1997 = W. DELUGA, Proskynetaron Wiedeński. Ilustracje greckiego przewodnika dla pielgrzymów do Jerozolimy z 1749 roku. In: *Jerozolima w kulturze europejskiej*. Warszawa 1997, 277–285

Devóció 1987 = LENGYEL L. (szerk.), *Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon*. (=Studia Agriensia 7.) Eger 1987.

Eckhardt 1918 = ECKHART F., Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században: *Századok* 52 (1918) 356–391.

Füves 1966 = FÜVES Ö., Görögök a Duna-Tisza közén: *Antik Tanulmányok* 13 (1966) 92–98.

Gyürki 2005 = GYÜRKI L., *Zarándoklatok és keresztény jelenlét a Szentföldön*. (Jeruzsálemi Füzetek 1.) Budapest 2005.

Horváth 1940 = HORVÁTH E., *Magyar–görög bibliográfia* (=Magyar–Görög Tanulmányok 12.). Budapest 1940.

Immerzel 1999 = M. IMMERZEL, Proskynetaria from Jerusalem. In: *Essays on Christian art and culture in the Middle East*. Vol. 2. Leyden 1999, 53–62.

Immerzel 2005 = M. IMMERZEL, Proskynetaria from Jerusalem. Souvenirs of a Pilgrimage to the Holy Land. In: *Series Byzantina* III., red. W. Deluga – M. Janocha. Warszawa 2005, 9–25.

Magyar 1901 = *Magyar Törvénytár 1740–1835*. Budapest 1901.

Москова 2001 = Св. Москова, Пътят на хаджията. Структурна схема на една изложба. In: *Проблеми на изкуството* 3. София 2001, 18–26.

Nagy 2005 = NAGY M., Saint Helen with a palm in meta-Byzantine icon painting. In: *Ниш и Византия. Сборник радова III. Уредник Миша Ракоција*. Ниш 2005, 359–368.

Nagy 2006 = NAGY M., Demeter Hadzsi's Proskynetaron in Jászberény. In *Series Byzantina* IV. Red. W. Deluga, - M. Janocha. Warszawa 2006, 39–55.

Nagy 2007 = NAGY M., Jászsági görög kereskedő szentföldi zarándoklata és zarándokikonja a XVIII. századból. In: *Népi vallásosság a Kárpát medencében* 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön 2005. szeptember. Szerk. S. Laczkovits E. és Szőcsné Gazda-E. Sepsiszentgyörgy–Veszprém 2007.

Nagy 2012 = NAGY M., *Ohridi Szent Naum magyarországi kultusza*. Budapest–Debrecen 2012.

Papp 1989 = PAPP I., Greek merchants in the eighteen-century Jászkunság: *Balkan Studies* 30.2. Thessaloniki 1989, 261–289.

Vacalopoulos 1937 = Ap. E. VACALOPOULOS, *History of Macedonia 1345–1833*. Thessaloniké 1937.

Winnifrith 1987 = T. J. WINNIFRITH, *The Vlachs. The History of Balkan people*, London, 1987.

PROSKYNETARION AS DEVOTIONAL OBJECT FOR THE DEPOSITORY OF ETHNICAL IDENTITY

Proskynetarions, which can be inventable in Hungary, were brought by the orthodox macedo-vlachians, who lived in ethnical and religious minority, from Jerusalem in the 18th century. Returning into Hungarian Kingdom macedo-vlachians had used these objects as devotional objects. The pictures of proskynetarions depicted Biblical locations, Bible histories, legends of the Holy Land which manifestate the reliving space and time of the devotional home-relations for pilgrims, by the material illustrations of Jerusalem. These objects although illustrate the earthly, but simbolize the desired-heavenly Jerusalem.

These devotional proskynetarions for the orthodox pilgrims in Hungary, not only aided the confirmation of faith in God, but also -living in minority- utilized for the pledge of the recruitment of faith, the ethnical self-preservation and the survival of minority.

ILLUSZTRÁCIÓK:

A fényképfelvételeket készítette Dömötör Mihály

1. Proskynetarion (ΑΑΕΙ ΠΟΠΟΒΙΤΖΙ)1767, magántulajdon
2. Jeruzsálem falai. 1. kép részlete
3. Jézus megkeresztelkedése. 1. kép részlete
4. Jézus Krisztus feltámadása és az Anasztázisz-bazilika. 1. kép részlete
5. Az életfa története. Részlet. Proskynetarion. 1. kép részlete
6. Jaffa. 1. kép részlete
7. Keresztvitel. 1. kép részlete

1

2

3

5

4

6

7